

Élesszétek magatokban a tüzet!

Régi történetem van arról, hogy a rendelőmhöz közeli iskolából – ahonnan egyébként is rendszeresen kaptam gyerekeket – egy második osztályból két hét alatt öt gyereknél is súlyos magatartási zavarok mutatkoztak.

Gondoltam, utána nézek a dolgoknak. A kedves, fiatal tanítónő készséggel sietett segítségemre, ám megfigyelés után, kételkedő arcom láttán bűvös mondatot fogalmazott meg: „Talán nem kellene erről beszélnem, gondjaim vannak a magánéletemben; lehet, hogy velem is baj van, azért ugrom mindenre ...”

Ha egy pedagógus képes arra, hogy önvizsgálatot tartson és észrevegye, hogy például maga is segítségre szorul, azt jelenti, hogy a hozzáállásával nincs baj, és jól alakulnak a dolgok.

Az önértékelésen, a szubjektív hozzáállás felmérésén túl legalább ilyen fontos, hogy a pedagógus tudjon tanácsot kérni és nyitott tudjon lenni annak elfogadására is. A pedagógus személyisége az ismeretanyagok birtoklásán túl a legfontosabb „munkaeszköze”, melyet állandóan formálni, fejleszteni kell. Ennek figyelembevétele nélkül a tanítás könnyen mechanikus, fásult, „kötelező” munkává válik a számára, ami pedig óhatatlanul kiégéshez vezet.

Az empátias hozzáállás kialakítása, a gondok mélyebb megértése jobb kedvű, eredményesebb munkát jelent a gyerekekkel. Ennek következtében további fontos tényező a pedagógus életében bekövetkező pozitív változás. Az egyéni fejlődés segít a kiégés ellen. A jobb közérzet – ma már tudjuk – testi-lelki egészségünket segíti.

Napról napra meg kell dolgoznunk azért, hogy hivatásunk valóban hivatás legyen; állandóan ébren kell tartanunk érzékenységünket, mind önmagunk, mind a gyerekek felé.

Ilyen irányú küzdelmünk azért is nagyon fontos, mivel a legtöbb nevelő ma még önmagára van utalva és nehéz a korszerű elmélet csíráival megismerkednie.

Hozzájuk szólunk.

FÓHN MÁRA

A diák és környezete a kockázati tényezők szempontjából

Jelen írás először azt vizsgálja, hogy mely faktorokra és összefüggésekre kell tekintettel lennünk akkor, amikor veszélyeztettségről, veszélyeztetett helyzetről vagy veszélyeztetett helyzetű diákokról beszélünk. Ehhez a ma már hazánkban is egyre szakszerűbbé váló szociális munkának a szakma csaknem teljes körében alkalmazott ökológiai, az egyént a környezetében vizsgáló megközelítésmódját hívjuk segítségül. Ezt követően az iskola szempontjából vesszük sorra, hogy diákjai életének melyek azok a pontjai, amelyek különös figyelmet, készenlétet, éberséget igényelnek. Végül röviden azt tekintjük át, hogy milyen útvonalai, módjai, lehetőségei vannak annak, hogy az iskola, a pedagógusok érzékenyebbé váljanak a problémák felismerésére, s a felismerésen túl valamilyen válasz keresésére.

A kockázati tényezőkről az ökológiai szemléletmód alapján

A nyolcvanas évek segítő foglalkozásait jelentősen befolyásolta az ökológiai megközelítésmód jelentőségének felismerése. E probléma-közelítésmód alapját az adja, hogy

alapelgondolása szerint nincs sem alkalmatlan személy, sem pedig meg nem felelő környezet, viszont a személy és környezete közötti kapcsolatban lehet összhang vagy disszonancia. A problémák – ezen belül a drogvészélyeztetettség ökológiai szemlélete megfelelő keretet biztosít az egyén; továbbá az egyén magáról kialakított képe; a problémásabb, feszültségekkel telibb helyzetekben választott megoldási/feszültségoldó mintái; a környezetével fenntartott kapcsolatrendszer és e kapcsolatok jellege és formái; a formális és informális környezetéhez való kötődése; a szűkebb és tágabb környezet normái, szabályai és elvárásai; valamint a formális és informális környezet által felkínált különböző támaszok és ezek szubjektív megélése között fennálló bonyolult viszonyrendszer megértéséhez.

E szemléletmód alapján az iskolából kiinduló drogprevenció számára a környezetet azon – a diák személyén kívüli – külső feltételek és hatások összessége jelenti, amelyek befolyásolják a gyermek életét és fejlődését. Így ide sorolhatjuk a gyermek

- szűkebb és tágabb családját;
- baráti körét;
- azokat a csoportokat, közösségeket, ahol szabadidejét tölti (pl. vallási közösségek, ifjúsági szervezetek, ifjúsági klubok stb.);
- az iskolát;
- lakóhelyi/kulturális környezetet, amelyben él;
- azokat az intézményeket és szervezeteket, amelyek valamilyen (segítő) kapcsolatba kerülnek vele, családjával, barátaival (pl. egészségügyi, szociális segítő, igazságügyi, közigazgatási stb. intézmények és szervezetek).

A környezet egyes szintjei más és más normákat, szerepeket és szerepelvárásokat fogalmaznak meg a gyermek számára, amelyeknek meg kell felelnie. Ez nyilvánvaló stresszhelyzetet teremt, amely stressz vagy olyan mértékű, hogy azzal meg tud küzdeni, vagy meghaladja erőit és így valamilyen pótmegoldást (pl. drog) keres. Az ökológiai megközelítés alapján tehát a kulcskérdést a megküzdés, felülkerekedés képessége, a megelőzés szempontjából pedig e megküzdés képességének fejlesztése és/vagy a megküzdés feltételeinek könnyítése jelenti. A megküzdő magatartást az egyén környezetére irányuló olyan viselkedéseként lehet definiálni, amelynek során törekszik az önmaga fölötti kontroll gyakorlására, valamint saját személyisége célirányos felhasználására.

A megküzdő magatartás rétegei

A megküzdő magatartásnak a gyakorlatban általában három rétegét különítjük el. Ezek a túlélés, a beilleszkedés, illetőleg a növekedés és teljesítmény érdekében kialakított viselkedések.

1. A túlélés érdekében kialakított megküzdő magatartás képessé teszi az egyént az élet folytatásához szükséges erőforrások megszerzésére és felhasználására. Ide sorolható például az élelem, a biztonságot nyújtó védelem megszerzése, vagy az egészség megőrzése érdekében tett erőfeszítés. Így a prevenció tevékenység szempontjából fontos figyelmeztető jelzés az, ha egy tanuló számára problémát jelent a mindennapi rendszeres táplálkozás, a biztos fedél a feje fölött, hiányzik a családon belüli megélhetés biztonsága, egészségügyi problémákkal küzd – ide értve a valamilyen mérvű testi fogyatékosságot is –, ha a családon belül olyan váratlan betegség, haláleset történik, amely annak megszokott biztonságát rendíti meg, vagy ha olyan krízishelyzet áll elő, amely a család további védelmet adó biztonságát ássa alá stb.

2. A beilleszkedés érdekében kialakított megküzdő magatartás a másokkal való kapcsolat kialakítását és fenntartását teszi lehetővé. Ez vonatkozik az egyénnel fenntartott kapcsolatra, ezen belül a közvetlen családi környezetre és a barátokra, akik az egyén természetes támaszrendszeréről jelentik; emberek – társak – csoportjával való kapcsolattartásra, a csoporton belüli viselkedés képességére, így például a csoportnormák elfogadására, a csoporton belül konstruktív szerep felvállalására stb. informális és formális csoportokon belül egyaránt, azaz baráti körben, szabadidős csoportokban és klubokban, valamint többek között az iskolai osztályban; végül a különböző szervezetek, intézmé-

nyek és azok képviselőivel való kapcsolat felvételére és fenntartására, az adott szervezetek normáinak megfelelő viselkedésre (pl. katonaság, önkormányzati hivatal, egészségügyi ellátó intézmény, szociális segítő szervezet, egyház stb.).

3. A (nem fizikai értelemben vett) növekedés és teljesítmény érdekében kialakított megküzdő magatartás olyan intellektuális, pszichomotoros, emocionális és szociális tevékenységek végzésére teszi képessé a személyt, amelyek önmaga és/vagy mások számára hasznosak, örömet okoznak, elismerést váltanak ki, lehetővé teszik az egyén személyiségének permamens gazdagodását. A teljesítmény öröme vagy a szülői, tanítói elismerés kivívása iránti vágy hajtja a kisdíákot az iskolába kerüléskor, amely a kiskamaszkor, kamaszkor idején átcsap az önbecsülés, valamint a kortársak, ellenkező nemű társak általi elimertség, a továbbiakban pedig a tágabb társadalomban való hely és pozíció megszerzésére. Az egyéni életút során mindezeket különböző típusú tevékenységformákkal, magatartásokkal lehet elérni. A megelőzés szempontjából különösen fontos a megküzdő magatartás e rétegére figyelni. Ha az egyén megnyilvánulásaiban ez az összetevő csak minimálisan vagy szinte egyáltalán nincsen jelen, akkor az önépítésre való törekvés igen könnyen csaphat át önrombolásba.

A környezet dimenziói

A környezet dimenzióit erőforrásai, elvárásai, valamint a benne érvényre jutó normák, szabályok, jogok és lehetőségek adják.

1. Az erőforrásokat a már korábban felsorolt természetes (szűkebb és tágabb család, barátok), informális (szabadidős és egyéb közösségek, szomszédsági, kulturális környezetbeli támasz) és formális (iskolai, más intézményi) támogató rendszerek jelentik. A hivatalos, formális segítségnyújtás mellett ugyanilyen fontos erőforrást jelenthet az együttérzés tapasztalása, a problémák megbeszélésének lehetősége, az informális tanácsadás, a véletlenül vagy szándékosan felkínált, követhető modell, valamilyen nem hivatalos konkrét segítségnyújtás (például. közreműködés váratlanul feltornyosult feladatok megoldásában, dolgozatra, feleletre való felkészülésben stb.). A drogprevenció szempontjából szükség van az egyének rendelkezésre álló erőforrásainak, különösen azok minőségének számbavételére. (Ez általában az egyén intim szférájába való behatolást jelenti, így a titoktartás mint etikai norma alapvető követelmény. Másrészt a különböző szerepzavarok elkerülése érdekében célszerű erre a feladatra a diák fölött semmiféle hatalmi helyzettel nem rendelkező, tehát például. őt nem minősítő, neki osztályzatot adó szakember segítségét igénybe venni.) Elsősorban a természetes támaszok erősítése fontos. Ha ezeken a rendszereken belül tapasztalható veszélyeztető tényező, akkor a prevenció szükségszerűen ki kell hogy terjedjen e rendszerre is.

2. Az elvárások a szűkebb és tágabb környezet által támasztott, megfogalmazott vagy látens módon kifejezésre juttatott teljesítmények és normatív kötelelességek. Az egyén viselkedését alapvetően meghatározzák a természetes környezet – a családon kívül ide értve azt a kulturális közeget, amely viselkedési normáit eredendően megalapozta –, az ebben betöltött szerepei és a vele szemben támasztott szerepelvárások, normák. Konfliktust jelenthet – tehát megint csak figyelemfelhívó tényező lehet – a természetes környezet és a nagyobb társadalom normái és szerepelvárásai közötti jelentős eltérés (tehát az ún. „deviáns” környezetből érkező diák különös figyelmet és törődést érdemel, a kisebbségi kultúrák gyermekei is igényt tarthatnak a segítségre). Nem hagyható figyelmen kívül, ha a természetes környezetben való lét egyben olyan deprivációval jár, amelyből az egyén ki akar törni, ennek során akaratlanul is szembekerülhet természetes támaszrendszerével. Ha már sikerült ebből kitörnie, akkor pedig esetleg nemcsak természetes támaszrendszerét veszítette el – fizikailag, a földrajzi távolság, vagy mindkettő egyidejű fennállása miatt –, hanem az új környezet szabályrendszere és normái is idegenek a számára. (Erre a jelenségre számos tragikus életút hívja fel a figyelmet például. a „fényes szelek” időszakának első generációs értelmiségijeinek körében.)

Az iskola szempontjából kiemelten fontos az iskolai követelmények és elvárások hatásrendszerének átgondolása, ugyanis ez minden egyes tanulóra érvényesen különleges felelősséget ró az oktatási intézményre. Az nem vitatható tény, hogy megfelelő teljesítményre csak megfelelő szintű követelmények támasztása útján lehet ösztönözni, ugyanakkor az, hogy kinek mi a megfelelő szint, az már egyénekenként eltérő. Nem mindenki egyformán tehetséges és nem mindenki ugyanazon a területen tehetséges. Ha az iskola csak egyoldalú – intellektuális, a memóriát igénybe vevő – követelményeket támaszt és csak az ilyen jellegű teljesítményeket ismeri el, vagy ha nem vesz tudomást arról a kultúrköréről (szubkultúráról), amelyet tanulói egy része természetes viselkedési normaként hoz magával, nem fogadja el e gyerekeket természetes környezetük részeként, akkor diákjai jelentős részét nem igazán fogadja be, nem segíti őket ahhoz, hogy iskolán belül megtapasztalhassák a siker érzését. Ezzel pedig esetükben lemond az egyén növekedésre és teljesítményre törekvésének pedagógiai befolyásolása lehetőségéről. Az iskolában sikertelen gyerekek, akiket családjuk sem ösztönöz a tanulásra, a tanulást elutasítók, a túlkorosok, a lemorzsolódók, a tovább tanulni és a biztos elhelyezkedést jelentő szakmáig el nem jutók életperspektívájukat tekintve lehetetlenülnek el, hiszen önmaguk és jövőjük fenntartásának lehetősége kérdőjeleződik meg. Tehát az iskola legkézenfekvőbbben adódó lehetősége, ahol a megelőzés területén sokat tehet, az a tanulói számára egyénekenként felmutatható sikert és valódi egyéni eredményeket lehetővé tevő tevékenységi lehetőségek biztosítására, valamint ezek elismerő értékelési lehetőségére és a mindenki által betartható belső normák, követelmények és szabályok kialakítására való törekvés.

3. A befolyásoló környezet harmadik dimenziója, a jogrendszer és a politika már a makrotársadalmi szintű tényezőt jelentenek. Természetesen a helyi szintű politika alakításával, illetőleg a helyi ügyintézés és segítségadás eljárásainak humanizálásával még ezt a szintet is befolyásolhatja az iskola.

A prevenciós segítő beavatkozás az egyén megküzdő magatartásában (túlélés, alkalmazkodás, növekedés és teljesítés) és ezzel egyidejűleg a környezet minőségében is (erőforrások, elvárások, jogrendszer és politika) célozhat meg változást. Az ökológiai megközelítés alapján tevékenykedő segítő szakember első feladata, hogy megpróbálja a diák felmerülő problémáit (az esetlegesen felmerülő veszélyeztető tényezőket) egészen addig a pontig lokalizálni, ahol az egyén és a környezete közötti meg nem felelés/össze nem illés/alkalmazkodni képtelenség tetten érhető, annak az érdekében, hogy azonosítani tudja az egyén szükségletei, valamint a környezete minősége közötti kapcsolatrendszer diszfunkcióit és zavarait. Ezen össze nem illeszkedési pontra figyelve az iskola és a közösség struktúráját szükséges vizsgálnia, azt is felmérve, hogy melyek azok a tényezők, amelyek meghatározóan nagyobb számú diákra hatnak.

Megküzdő magatartás	Befolyásoló környezet
<i>A túlélésért</i> élelem, védelem, ruházat, egészségmegőrzés, helyváltogatás, célirányos cselekvés	<i>Erőforrások</i> természetes, informális, formális
<i>A beilleszkedésért</i> személyek közötti, csoporthelyzetben belüli, szervezetben belüli	<i>Elvárások</i> szerepek, feladatok, normák
<i>Növekedésért, teljesítésért</i> kognitív, pszichomotoros, emocionális, szociális, ökonómiai	<i>Jogrendszer és politika</i> jogok, eljárások, akadályozások, korlátozó tényezők

A prevenciós tevékenység ökológiai megközelítése

BOGNÁR MÁRIA